

Võõrsõnade ortograafiast: kus on vea piir?

Tiina Paet, vanemkeelekorraldaja-teadur
Eesti Keele Instituut | EKI

Millest juttu tuleb

- taustast
 - mis on uuemat: muutused, vajadus
 - senisest võõrsõnade normimise praktikast
- värskest sõnastatud võõrsõnade mugandamisprintsipiidest

Väike mõtteharjutus

- *buklet* või *buklett*?
- *aaaria* või *aarja*? (täheenduses ‘aarja/aaaria rassiga seostuv’)
- *daltonist* või *daltoonik*?
- *gängster* või *gangster*?
- *penalt* või *penalti*?
- *kasarmu* või *kasarm*?
- *marksist* või *marxist*?
- *seksoloog* või *seksuoloog*?

Mõtteharjutuse vastused

- + *buklett* < ingl *booklet*; varem ÕSis *buklet* : *bukletit*. Tegelikus kasutuses ja osas sõnaraamatuis paralleelselt käibinud
- + *aaria*: *aaria* < sks *der Arier* 'aarjalane'; *aarja* lähem sanskritile
Tegelikus kasutuses *aaria* väga sagedane ja *aarja* väga harv
- + *daltoonik* < Dalton. Daltoonik kasutuses sagedasem
- + *gängster* < ingl *gangster*. *Gängster* sks kuju ja ingl häälduse ning eesti *gäng* mõjul. Kasutuses *gangster* poole sagedasem
- + *penalt* < ingl *penalty*. Kasutuses sagedasem *penalti*
- + *kasarmu* < vn *казарма*. *Kasarmu* mu-liiteliste kohta märkivate sõnade (*elamu*, *varamu*) analoogial
- + *marxist* reeglipärase nimetuletis: ”[Võõrnimetuletiste kirjutamine](#)”
- + *seksoloog*: osas sõnaraamatuis paralleelselt käibinud

Taust. Kas ja mis on uu(ema)t võõrsõnade kirjakujuudega tegelemisel (1)

- aktsepteeritakse rööpkujusid, selgitused Ühendsõnastiku rubriigis “ÕS selgitab”
 - arvestades mugandamispõhimõtteid ja uurimistulemusi
- **vajadus:** alates 2019: ÜSi ja ÕS 2025 toimetamisel materjali (EKSS + ÕS 2018 + VSL) kombineerimine; erinevused eri allikates
- **põhjused:** muutunud keelekontaktide iseloom ja kontekst: meediastumine ja ingliskeelestumine (Siiner, Brown)
- **muutused keelekorralduses (KK)**
 - KK põhimõtete uuendamine-sõnastamine (teadusprojektid, -artiklid, väitekirjad)
 - pööre suurema kasutuspõhisuse poole (viimased 20 aastat)
 - muutused sõnaraamatutöös: digitehnoloogiad, keelekorpused (Langemets jt)
 - keele suurem varieerumine > keelestandardite laienemine (Kristiansen)
 - kõige selle taustal selged põhimõtted ja info ühtlus

Taust. Kas ja mis on uu(ema)t võõrsõnade kirjakujuudega tegelemisel (2)

- elavas keeles tekib variante juurde ortograafias, grammatikas, häälduses jm; normingud ei ole sageli keelekasutusest rööpvorme kaotanud, nt *vanill* ja *vanilje*
- mida kunagi oli vaja ühtlustada, saab kirjakeele praeguses arengujärgus ümber hinnata
- muganemisprotsessis vastandlikud tendentsid – **muutumine** ja **stabiilsussoov**, nt *pensjon* ja *pansjon* rööpvormidena (ÕS 1999): vanemate laenude kirjakuju muutmine keeruline ja tekitab segadust ning vastuseisu, tajutakse ohuna keelele (Thomas 1991)
- aluspõhimõtetes pole muutusi: lähtutakse pms 1930. aastate põhimõttest: võõrsõnu kirjutatakse üldjuhul lähtekeele lihtsustatud häälduse alusel

Kas ja kuidas on varem võõrsõnade kirjakujuudega tegeletud (1)

- ÕSid on esitanud võõrsõnu üksnes valikuliselt, seega on saanud ametlikult **normingukohasteks** pidada seni **üksnes osa võõrsõnade ortograafiat ja morfoloogiat** (ÕSid), mugandamispõhimõtteid varasemas KK-teoorias märkimisväärselt ei leidu
- rööpsused senistes normingutes: võrdseid rööpvorme on ÕS 2018s **573 artiklis** + eri artiklites esitatud (Paet 2022)

kirjakuju varieerumist on peetud aktsepteeritavaks nt: *absoluteerima* ~ *absolutiseerima*, *amok* ~ *amokk*, *arbiter* ~ *arbiiter*, *bekaar* ~ *bekarr*, *bistro* ~ *bistroo*, *grafiito* ~ *grafiti*, *hartšo* ~ *hartšoo*, *interreegnum* ~ *interregnum*, *kebab* ~ *kebaab*, *kontiinum* ~ *kontinuum*, *kurkum* ~ *kurkuma*, *manees* ~ *maneež*, *padespaan* ~ *padespann*, *preluudium* ~ *prelüüd*, *pütaagorlane* ~ *pütagoorlane*, *taro* ~ *tarokk*, *visavii* ~ *vis-à-vis*

ÕS 2018 võõrsõnade ortograafia normingud

Soovituse tüüp	Rööpvorm 1	Rööpvorm 2	ÕS 2018 esitusviis	
Võrdsed rööpvormid: rööpvorm 1, rööpvorm 2	kebab	kebaab	keb`aab, kebab (vardaliha)	
Mööndustega aktsepteeritav rööpvorm	a) rööpvorm 1 parem rööpvorm 2	vanill	vanilje	van`ilje kok, parem vanill
	b) 1 vaata rööpvorm 2	<i>rock</i>	rokk	rock ingl vt r`okk
Range norming/soovitus: {rööpvorm 1} → rööpvorm 2	indikeerima	inditseerima	{indik`eerima} → indits`eerima indits`eerima näitama, osutama; med näidustama; ei soovita tähenduses: vihjama. Tule vilkumine inditseerib, parem näitab, et ..	
Kaudne/varjatud soovitus	a) ühe rööpvormi seletuseta eelis tamine	hospidal	hospital	hospidal hospital hospital laatsaret, (sõjaväe) haigla. Väli+hospital
	b) rööpvormi mitteesitamine	guanako	–	guan`ako zool (loom)

Värskelt sõnastatud võõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023) -> **esildis KT-le (1)**

- **Laenuallika põhimõte.** Võõrsõnade keelde tulekul on eri aegadel eri keelte kaudu mitmekordne laenamine loomulik ja tavaline, sõnu on laenatud nii otse lähtekeelest (nt *beebi*) kui ka vahenduskeele kaudu (nt *vanill*). Uute või harvade sõnade puhul, mille kohta on esialgu vähe kasutusandmeid, eelistatakse lähtumist (klassikalisest) lähtekeelest ja keelekasutaja suunamist selle kuju poole, nt *düaad* (kreeka *dyas*), kuigi kasutuses esineb ka vahenduskeelepärase kirjakuju *diaad* (ingl *dyad*).

Lähte- ja vahenduskeele vahekord

☰ ÕS SELGITAB

i Selgitused on töös, nende sõnastus võib muutuda. Järgmine ÕS ilmub 2025. aastal.

Sobivad kirjakujud on nii **aaaria** kui ka **aarja**. Kuju *aaaria* toetub vahenduskeelele (sks *der Arier* 'aarjalane'), *aarja* on lähem lähtekeele sanskriti kujule. Tegelikus kasutuses on kirjakuju *aaaria* väga sagedane ja *aarja* väga harv. Vt ka [2022. a uurimust](#) ja EKI teatmiku artikleid „Lähte- ja vahenduskeel võõrsõna mugandamisel“ ja „Üksiksõnade kirjakuju“.

(28.02.2024)

Mugandamisel lähtutakse nii lähte- kui ka vahenduskeel(t)est.

Korpuseandmed (ÜK 2019):

Rassi tähenduses *aaariat* esineb ÜK-s 92% (124), *aarjat* 8% (11).

Normingu kujunemine:

EÕS 1925–1937-s *aaarialane i*-ga, nii kuni ÕS 1953-ni, mil sõna jäeti välja ilmselt ideoloogilistel põhjustel.

ÕS 1960 *aaaria*.

Alates ÕS 1999-st on püsinud soovitus *aarja* kasuks. ENE 1968-s *aaaria keeled* ja *aaarialased*. ENE 1985-s on muusikatermin *aaaria*, samuti *aaaria keeled*, *rass* endiselt *i*-ga, ent *aarjalased j*-iga. ÕS 2018: *aaaria* parem *aarja* (< sanskriti *ārya*, sks *der Arier* 'aarjalane'). ÕS 2018 soovitusel alus on algupärasema (sanskriti) kirjakuju eelistamine.

Värskelt sõnastatud vöõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023) -> **esildis KT-le (2)**

- **Traditsiooni põhimõte.** Vanemate laenude kinnistunud kirjakujud üldjuhul ei muutu. See tähendab, et kirjakuju ja hääldus ei ole mõnikord kooskõlas (nt *apelsin* ja *mandariin* häälduvad sageli ühtmoodi lõppsilbis lühikese täishäälikuga).
- **Esinemissageduse põhimõte.** Rööpsete kirjakuju puhul arvestatakse nende sagedust tegelikus keelekasutuses. Eesti keele ühendkorpuse kirjalike tekstide põhjal analüüsitakse sõna esinemust, arvestades seejuures teksti allikaid. Rööpseid kirjakujusid kaalutakse, kui neid variante on võrreldes normingukohastega kogukasutusest vähemalt 20%, nt *aaria* varasema *aarja* kõrval; *daltoonik*, varasema kuju *daltonist* kõrval.

Värskelt sõnastatud võõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023) -> **esildis KT-le (3)**

- **Häälduspärase kirjaviisi põhimõte.** Normingukohaseks saab pidada neid rööpkujusid, mis on saadud kiriapildi kohandamisel vastavalt hääldusele, nt *polügon* varasema *polügooni* kõrval, *tsunaami* varasema *tsunami* kõrval (põhimõte on heaks kiidetud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsusega 2022. aastal).

Häälduse ja kirjakuju vastavus

ÕS selgitab: *Gala* on normitud võõrsõnana, kuid kirjapilt ja hääldus ei lange kokku: hääldatakse pigem [gaala] ja ka kirjapilt kaldub selle mõjul muutuma.

ÕS SELGITAB

 Selgitused on töös, nende sõnastus võib muutuda. Järgmine ÕS ilmub 2025. aastal.

Emakeele Seltsi keeleteimkond tegi 16.11.2022 otsuse kiita heaks võõrsõna **gala** mugandatud rööpvorm **gaala**, mille kirjapilt ja hääldus vastavad paremini tegelikule keelekasutusele.

(29.03.2023)

Värskelt sõnastatud võõrsõnade mugandamise põhimõtteid (Paet 2023) -> **esildis KT-le (4)**

- **Rõhu nihkumise põhimõte.** Rõhu nihkumine sõnades võib tuua kaasa sõna kirjakuju muutumise, rõhk võib nihkuda kas esisilbile (*bergamot* varasema kirjakuju *bergamott* kõrval) või lõppsilbile (nt *karatee* varasema *karate* kõrval).
Võõrsõnade kirjapilt reeglistati põhiliselt 1930. aastate alguses. Pearõhu paiknemist määratleti tollase arusaama kohaselt kas esi- või lõppsilbil. Kolmesilbilistes sõnades on rõhu asukoht kõikuv, nt sõnu *eskalopp* ja *minarett* võib hääldada ka esisilbirõhuga.

Rõhu nihkumine

ÕS SELGITAB

 Selgitused on töös, nende sõnastus võib muutuda. Järgmine ÕS ilmub 2025. aastal.

Sobivad kirjakujud on nii **buklet** kui ka **buklett**. Sõna lähtub inglise sõnast *booklet* ja varem on normingukohaseks loetud üksnes esisilbirõhulist ning lühikese lõppsilbiga kirjakuju *buklet*, ent nii tegelikus kasutuses kui ka osas sõnaraamatuis on paralleelselt käibinud kuju *buklett*.

(26.02.2024)

ÜK 2023: *buklet* 1119; *buklett* 1018

Nn segaparadigma: peaks käänama *buklet:bukletit* ja *buklett:bukletti*

Mis on viga (1)?

- Mati Hint (1998: 247) „Iga norm on kunagi olnud viga ning iga sagedasti korduma hakkav viga võib saada normiks.”
- Erelt: “Iga uus ÕS arvestab neist [rõhu]nihkeist jälle midagi norminguks, sest see on laenude kohanemise loomulik käik.”
- Normiks ei muutu siiski igasugune kõrvalekalle (eelmisi slaide). Nt ÜSis “levinud eksimuse” sildiga: aksepteerima, annektsioon, atendaat, effektne, konstanteerima, priviligeerima, reflektatsioon, standartne, anoreksik jne.

Mis on viga (2)?

- “Kirjandi õigekeelsust hinnatakse tekstis esinevate **õigekeelsusvigade põhjal**. Õigekeelsusvigadeks loetakse ortograafiavead (täheortograafia, algustäheortograafia /.../ Kõik vead on täisvead.” (Eesti keele riigieksami eristus kiri)
- ESi keeleteoimkonna märgukiri Riiklikule Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskusele (28.2.2011): Uued soovitused ajakohastavad keelekasutust, **veaks ei saa lugeda** ÕSides ja VSLides „varem aktsepteeritud või praegu mitmeti lubatud sõnakujusid (nt *mehhaaniline* ja *mehaaniline*, *pension* ja *pensjon*, *imago* ja *imidž*, *sõu* ja *show* /.../)” KOOLIS ÕPETATAKSE ALATI UUSIMAID NORMINGUID ja VÄLJASPOOL LOOVKIRJUTISTE KONTEKSTI ON SEAL LOOMULIK NENDE JÄRGIMIST KA NÕUDA. (Kerge 2022: 196)

Kokkuvõtteks (1)

- võõrsõnade kirjakuju üle otsustamist on mõjutanud a) varasem praktika; b) paradigmapuuutus; c) teadustulemused; d) muud ühiskondlikud suundumused
- uurimistöo on paratamatult sõnakeskne
- muganemisprotsess on keerukus ja mitmetahuline: loomulikud ja juhitud muutused
- kollektiivsus otsuste tegemisel: enne rakendamist läbivad filtri (seminarid; põhimõtted ESi keeleteoimkonnas)

Kokkuvõtteks (2)

- Normingute ja soovitude ajakohasus
- Kasutuspõhisuse arvestamine (üldjuhul 20% esinemissageduse piirmäär)
- Mugandamisel nii lähte- kui ka vahenduskeelte arvestamine
- Häälde ja kirjakuju vastavus (ESKT otsus 2022)
- Traditsiooni arvestamine
- Mitmekesise märksõnainfo esitamine (rubriik “ÕS selgitab”)

Viited

(Kirjutamisosa hindamine. Eesti keele riigieksami eristus kiri

<https://projektid.edu.ee/display/THO/Eesti+keele+riigieksami+eristus+kiri>)

Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne (koost) 2000. Usage Based Models of Language. Stanford: CSLI Publications.

Bybee, Joan 2010. Language, Usage and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press.

Erelt, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Hint, Mati 1978. Häälikutest sõnadeni. Emakeele häälikusüsteem üldkeeleteaduslikul taustal. Tallinn: Valgus

Kilgarriff, Adam; Rychlý, Pavel; Smr, Pavel; Tugwell, David 2004. The Sketch Engine. – Proceedings of the XI EURALEX International Congress. Geoffrey Williams, Sandra Vessier (toim). Lorient: Université de Bretagne Sud, 105–115.

Klavan, Jane 2018. Kognitiivne keeleteadus arvude rägastikus. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 697–712.

Koppel, Kristina; Kallas, Jelena 2022. Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, 18, 207–228.

Kristiansen, Tore 2021. Destandardization. – The Cambridge Handbook of Language Standardization.

(Cambridge Handbooks in Language and Linguistics.) Wendy Ayres-Bennett, John Bellamy (toim).

Langemets, Margit; Koppel, Kristina; Kallas, Jelena; Tavast, Arvi 2021. Sõnastikukogust keeleportaaliks. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 755–770.

Paet, Tiina (2023). Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. (Doktoritöö, Tartu Ülikool). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Paet, Tiina (2022). Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. Keel ja Kirjandus, 10, 923–947.

DOI: [10.54013/kk778a3](https://doi.org/10.54013/kk778a3).

Siiner, Maarja; Brown, Kara Diane; Koreinik, Kadri (toim) 2017. Language Policy Beyond the State. (Language Policy, 14.) Cham: Springer International Publishing.

Tänan!